

LANSTYÁK István

Nyelvünk többközpontúsága – és ami körülötte van

A *Szabad Újság* március 1-jei száma részletet közölt Jakab Istvánnak a *Biztonságunk záloga, a nyelv* című konferencián elhangzott előadásából, amely „válasz” is kívánt lenni Szabó Mihály Gizellával írt, december 7-én szintén a *Szabad Újság*ban megjelent írásunkra (ami azonban nem volt vitacikk).

Jakab István nyelvművelőinket és nyelvészeinket két csoportra (sőt táborra) osztja. Vannak egyrészt az ún. „józanok”, akik nyelvünk egységének megőrzésére törekednek, másrészt pedig azok az „áldemokratikus” nyelvészek, akik nyelvi tekintetben (is) önállósítani akarják a magyar nemzeti kisebbségeket, s a többségi nyelv és nyelvjárások hatására kialakult „hibák” szentesítésével kívánnak nyelvünkön belül új standardokat létrehozni. A magyar nyelvet az angolhoz hasonlóan „több központúnak” tekintik, pedig e nyelv helyzete az USA-ban vagy Kanadában egészen más, mint a magyaré Szlovákiában vagy Romániában. Jakab István úgy látja, hogy a többközpontúság gondolatának elfogadása „kész öngyilkosság lenne”. S mivel itt nyelvünknek, sőt közvetve magának a kisebbségi magyarságnak a léte forog kockán, Jakab István nem is vitát kezdeményez, hanem – hadat üzen, harcba hív.

Ha nem ismerném saját írásaimat (s a hozzám hasonlóan gondolkodókat), Jakab István fejtegetéseinek olvastán bizonyára az volna a benyomásom, hogy nyelvművelésünk alapkérdéseivel kapcsolatban két gyökeresen eltérő irányzat érvényesül nálunk. Ez azonban nem így van. Nem a célok különböznek, csupán az elméleti háttér, a fogalmi keret (és részben szókincs), valamint a módszerek, melyeknek alkalmazását szükségesnek látjuk. Ezért ahelyett, hogy egymás torkának esnénk, helyesebb, ha megpróbáljuk megérteni egymást. Ezt szeretném ezzel az írással elősegíteni (a csatabárdot pedig el- és nem kiásni).

A NYELVVÁLTOZATOK DIGLOSSZIASZERŰ ELRENDEZŐDÉSE

Aki ismeri az *Irodalmi Szemlé*ben és egyebütt megjelent írásaimat, s elfogulatlanul olvassa őket, egy pillanatra sem kételkedhet abban, hogy a magyar nyelv egységének megőrzése számomra (és „társaim” számára) legalább olyan fontos, mint Jakab Istvánék számára. Akár a két fő nyelvváltozat ún. diglossziaszerű elrendeződéséről, akár anyanyelvünk többközpontúságáról, akár az anyanyelvi nevelés kérdéseiről írtam, mindig is az egység megőrzésének lehetséges módjait kutattam. Vagyis nem a célkitűzésben van közöttünk eltérés, csupán a célok elérésének módját képzeljük el másképpen.

A „diglossziaszerű elrendeződés” lényege, hogy nyelvünknek van egy standard rétege, amelyet a kisebbségi beszélők az iskolában sajátítanak el, s ezért ez nagyrészt mentes a többségi nyelvek hatásától (a szaknyelvek sajnálatos kivételével). Ezt használják a tömegtájékoztató eszközök, ezen folyik a kisebbségi magyar közélet, ennek használatára törekednek a művelt kisebbségi magyarok, amikor nagyobb közönség előtt beszélnek. A mindennapokban azonban az emberek nagy része nem ezt beszéli, hanem a nyelvjárások és a többségi nyelv befolyásolta kisebbségi anyanyelvváltozatot, melyet – mint neve is mutatja – a beszélők anyanyelvként sajátítanak el. Ennek felső szintjét a nyelviileg műveltebb beszélők által használt (regionális) köznyelv(ek) alkotják. Nem nyitnék vitát arról, hogy hány van belőlük: Jakab István szerint három, de ez a vélemény nem alapul empirikus kutatáson. Számunkra ez most nem is lényeges. A köznyelvek egyik alaptulajdonsága, hogy a tájnyelvek s kisebbségi helyzetben a kontaktusjelenségek is utat találnak belé; ez az egyik jege, ami a standardtól megkülönbözteti.

Jakab István úgy véli, a „nem józanok” kategóriájába tartozó nyelvészek a regionális köznyelveket akarják kodifikálni, szlovákiai, erdélyi stb. standarddá emelni. Sőt szerzőnk fogalmazásából úgy tűnhet, mintha „minden, eddig hibának tartott jelenséget” szentesíteni akarnának. Erről szó sincs: a *Szabad Újság*ban megjelent cikkünknek már a címe (*Standard – köznyelv – nemzeti nyelv*) is arra utal, hogy különbséget teszünk a „standard” és a „köznyelv” (vagy ha úgy tetszik: köznyelvek) mint nemzeti nyelvünk két fontos változata között, s e különbségtétel épp azért lényeges, mert korántsem akarunk mindent „szentesíteni”, ami a köznyelvben van, hanem csak azt, ami valóban a legmagasabb szintű nyelvhasználat szükségszerű tartozéka. (Tehát a válasz szerzőnk azon kérdésére, melyik regionális köznyelvet akarjuk a standard szintjére emelni, nagyon egyszerű: semelyiket.)

A SZLOVÁKIAI MAGYAR STANDARD AZ EGYETLEN MAGYAR STANDARD ÁRNYALATOKBAN ELTÉRŐ VÁLTOZATA

Mivel a standard magyarországi változatához viszonyított eltérések meglehetősen csekélyek, mondva csinált az a kérdés, hogy milyen nyelvre fogunk idegen nyelvű szöveget fordítani. A magyar nyelv változatai közül a magyarországi köztudottan kiemelkedő szerepet játszik, ez az, amelyre a többi változat támaszkodik, ezt tanítják a külföldieknek, s a fordítások is természetesen ezt veszik alapul. Szó sincs arról, hogy valaki is el akarná szakítani a minket az anyaországgal összekötő nyelvi köldökzsinórt, ahogy azt Jakab István állítja. Nem hiszem, hogy szerzőnk idézni tudna bármelyik írásunkból olyan megfogalmazást, amely erre a feltételezésre alapot adna. (Az egyik cikk épp azzal foglalkozik, hogyan lehetne hatékonyabban megtanítani diákjainkat azokra a szavakra, kifejezésekre, fordulatokra, amelyek Szlovákiában nem használatosak, de részei a magyar standardnak, beleértve természetesen annak szlovákiai változatát.)

Lehet, hogy a „szlovákiai magyar standard” emlegetése valóban a különfejlődés tényének elismerését jelenti, ahogyan azt cikkírónk mondja. Az egyes országok eltérő politikai, gazdasági stb. viszonyai miatt ilyen különfejlődés valóban bekövetkezett. Attól, hogy nem ismerjük el, nem fog megszűnni. Ám ez a szétfejlődés nyelvünk standard változatában szerencsére olyan minimális különbségeket eredményezett csupán, amelyek nem árthatnak nyelvünk egységének. A „szlovákiai magyar standard” sem jelent egy másik standardot (valamiféle új, ún. „belső nyelvtípust”), hanem csupán az egyetlen magyar standardnak („nyelvtípusnak”) egy sajátos, a többitől csak árnyalatokban eltérő változatát. Nem arról van tehát szó, mint például néhány oroszországi finnugor nyelvben, többek között a cseremiszen és az osztjákban; az előbbinek két eltérő standardja van (az ún. mezei-keleti és a hegyi), az utóbbinak pedig nem kevesebb, mint öt változata (volt) használatos irodalmi nyelvként! E standardok között jelentős, sokszor a kölcsönös megértést is lehetetlenné tevő nyelvi eltérések vannak (ezért volt szükség létrehozatalukra). A mi esetünkben ilyen mértékű nyelvi eltérések még a szubstandard változatokban sincsenek, nemhogy a standardban: a standard egy, de több változatban valósul meg, az adott nyelvi központ helyi viszonyainak megfelelően.

A TÖBBKÖZPONTÚSÁG MINT SZOCIOLINGVISZTIKAI FOGALOM

Apropó: nyelvi központ. E területen (is) a félreértések okoznak galibát, nem az eltérő felfogások. A többközpontúság köztudottan nem szorosabban vett nyelvi, hanem szociolingvisztikai fogalom. Egy nyelv azért több központú, mert standard változatát több központban (országban) használják ún. „emelkedett funkciókban” (oktatási nyelvként, a tömegtájékoztató, a közélet, a hivatalok stb. nyelveként). Vagyis nem azért több központú, mert standardjának több változata van, hanem azért van a standardjának több (ám általában csak árnyalatokban eltérő) változata, mert több központú. A könnyebb megértés kedvéért hívjuk ismét segítségül a cseremiszt és az osztják nyelv példáját! Ezeknek, amint említettem, több, egymástól lényegesen különböző standardjuk van. Mégsem nevezhetjük őket több központú nyelveknek, mivel csak egyetlen központban használatosak, Oroszországban (bár annak több autonóm köztársaságában). A társadalmi, gazdasági stb. viszonyok nagyjából azonosak – az eltérő standardok a nyelvjárási széttagoaltságra vezethetők vissza, nem pedig a politikaira-közigazgatására.

S ha már a példánál tartunk: Jakab István csak az angolt említi, amelyhez képest a magyar gyökeresen más helyzetben van – ezt nem tagadja senki. Ám korántsem ilyen nagyok a különbségek, ha egy másik több központú nyelvre gondolunk, a svédre, melynek az anyaországon kívül egyedüli központját a 300 ezer svéd lakosú Finnország alkotja. Az olyan központokat, mint a svéd számára Finnország, illetve a magyar számára a Kárpát-medence peremállamai, „részleges központoknak” nevezzük. Ezek a teljes központoknál fokozottabban támaszkodnak nyelvük elsődleges központjának standardjára, esetünkben Svédországéra, illetve Magyarországéra (azaz nagyon is fontos számukra az a bizonyos „köldöksinór”).

A magyarországi standardtól való szükségszerű eltérések létét, sőt létjogosultságát Jakab István is elismeri, olyannyira, hogy ezek számát maga is gyarapította az olyan standard kifejezések megalkotásával és/vagy terjesztésével, mint például *szakosító iskola*, *művészeti népiskola*, *művelődési és pihenőpark*, *városkerület* stb. Nézetkülönbség legföljebb abban lehet közöttünk, konkrétan melyik nyelvi elemeket tartjuk szükségszerűnek, a magyar standard szlovákiai változatába tartozónak.

Ez azonban olyan kérdés, amelyet íróasztal mellett, fejünket összedugva kell megoldanunk, nem pedig a sajtó hasábjain kardot csörtetve. E munka elvégzése már csak azért is halaszthatatlan, mert teljes gőzzel

folynak a *Magyar értelmező kéziszótár* bővítési munkálatai, melyeknek egyik célja, hogy a szótár új kiadása a „határon túli” magyar nyelvváltozatok legfontosabb standard elemeit is magába foglalja, sőt esetleg az általunk „köznyelvinek” nevezett elemek némelyikét is. Úgy vélem, semmi szükség arra a „harcra”, amit Jakab István a tavalyi Kazinczy-napokon, az *Irodalmi Szemlében*, a *Magyar Nyelvőrben*, a fent említett konferencián, most pedig a *Szabad Újságban* meghirdetett, s melynek jegyében már tett néhány lépést a tettek (harc)mezején is. A nyelvi és nyelven kívüli valóság egy és ugyanaz, attól függetlenül, melyik „tábor” nyelvészei szemlélik. Céljaink is azonosak. Ami pedig a módszer- és szemléletbeli változatosságot illeti, ennek csak örülhetünk: ez a fejlődés legfőbb biztosítéka. Mi értelme volna hát a harcnak? Nem harcra, hanem párbeszédre, sőt együttműködésre van szükségünk. A harcban az egyik fél (olykor mind a kettő) áldozattá válik (esetünkben a legnagyobb vesztes nem is az egyik vagy a másik „tábor” volna, hanem a közös ügy). A párbeszéd ezzel szemben mindkét felet építi (az ügyet pedig előreviszi). Úgy legyen!

Szabad Újság, 1995. március 22. 13.